

Т. В. Родіонова, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЖІНОК: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Проведено кримінально-правовий аналіз ставлення інституту кримінальної відповідальності щодо жінок на підставі вивчення основних джерел права в різні періоди історії України.

Ключові слова: жіноча злочинність, кримінальна відповідальність, каральна система, церковні статuti, родинно-шлюбні відносини, тілесні покарання, жінки-злочинниці.

Визначення особливостей кримінальної відповідальності жінок у різні часові періоди історії України передбачає аналіз основних джерел права різних періодів, якими були церковний Статут князя Ярослава, Руська правда, Литовські Статuti, Звід законів “Права, по котoryм судитися малороссийский народ”, Уложення 1845, 1866 рр. “Про покарання кримінальні і виправні”. За джерелами кримінального права різних періодів історії України природна відмінність жінок (порівняно з чоловіками) завжди визнавалася, але зумовлювала в більшості випадків настання негативних наслідків. Факт, що досить тривалий час за злочини, суб’єктом яких могла бути жінка, передбачалася лише страта, не міг не позначитися на обсязі кримінальної репресії щодо жінок у подальших періодах історичних.

У різні часи об’єктом покарання були життя, воля людини, честь і гідність особи, майно. Видами покарання — смертна кара, каліцтво, заподіювання фізичних страждань, позбавлення волі, вигнання, позбавлення майна, знеславлення.

У часи Київської Русі (IX-XII ст.) моральне та фізичне насильство як засіб регулювання відносин між людьми значною мірою пояснювали сувору практику покарань щодо жінок. У Київській державі жінки перебували під владою чоловіка та не мали політичних прав. Головна сфера діяльності жінки того часу — сім’я, побут. Церква створює різні норми канонічного права, маючи за мету зосередити у своїх руках репресивні засоби боротьби з порушенням моралі, зокрема у сімейно-шлюбних відносинах. Канонічне право, що мало за мету зміцнення сім’ї, чільну роль чоловіка в родині, породжувало безправне, практично рабське становище жінок [1, 109].

Важливе значення в різних галузях права мали нововведення церковного Статуту князів Київської Русі. Так, Статут князя Ярослава Володимировича про церковні суди регулював укладання і розірвання шлюбу, містив також кілька статей, що передбачали кримінальну відповідальність жінок як спеціального суб’єкта за дітовбивство, крадіжку, чаклунство [3, 85].

Міра покарання за ці злочини допускала викуп жінки її рідними; до того ж вона мала перебувати під наглядом церкви. Коли рідня не мала грошей, жінка повинна була відбувати покарання у формі ув’язнення в одному з церковних приміщень. Найпоширенішими були грошові покарання, які стягувалися на користь потерпілого, а також князя. Церковні статuti передусім регулювали і визначали форми та суми матеріального забезпечення церкви, межі церковної юрисдикції. Ставлення до жінки в той період було як до істоти нижчого порядку, ніж чоловік.

За вчинення крадіжки (ст. 36 Статуту) жінка підлягала покаранню через грошове стягнення, а також чоловікові надавалося право карати жінку на свій розсуд. Руська Правда забороняла тілесні покарання, однак визнавала, що тілесні покарання в Київській Русі були покаранням для рабів, холопів, які були річчю, цілковитою власністю пана [4, 102].

Вина жінки полягала як у вчиненні нею злочину, передбаченого Статутом Ярослава, так і в діях, що викликали роздратування і гнів чоловіка, та не розглядалися чинним законом як злочин. Церковний Статут, надаючи чоловіку цілковиту свободу у виборі засобів покарання своєї дружини, не виключав можливості застосування тілесних покарань, що у свою чергу могли спричинити смерть жінки.

У цей період історії формувалося уявлення про схильність жінки до чаклунства, яка нібито більше підвладна пристрасним почуттям, що засуджує християнство. Стаття 38 Статуту Ярослава передбачала відповідальність жінки за чаклунство. Тут знову йдеться про право чоловіка визначати міру покарання дружини, якщо він викриє її в чаклунстві. Такий напрям особливо виявив себе в середні віки, у добу інквізиції, коли розгорнулося “полювання на відьом”.

Злочини, які вчиняли жінки за часів Київської Русі, розглядалися передусім як порушення норм моральності, родинно-шлюбних відносин, трактувалися як образа, нанесена честі й інтересам чоловіка, — порядку, який освячувався релігією.

Статути князів Київської Русі, “Руська Правда”, звичаї і традиції давньоруського народу як джерела права того періоду діяли достатньо тривалий час. На території України часів Великого князівства Литовського, а пізніше — Речі Посполитої судочинство здійснювалося почасти відповідно до зазначених джерел права. Кодексами кримінального права, що діяли на значній території України з XVI ст. до II початку

XIX ст., стали Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 рр. видання, які мали практично перехідне положення від “Руської Правди” до поширення на всій території України чинності російського законодавства [5, 66].

Литовський Статут відбиває живу історію кримінального права своєї епохи, коли систему грошових викупів змінила система публічних залякувальних покарань. Жінка як спеціальний суб’єкт підлягала кримінальній відповідальності за дії, які вчинюються у сфері родинно-шлюбних відносин. В артикулах Литовського Статуту формулювалися поняття різних видів злочинів, за вчинення яких до жінки застосовувалася смертна кара (51). Більшу частку злочинів у цей період, вчинюваних жінками проти особистості, складали посягання на життя чоловіка, які законодавець відносив до тяжких. Надзвичайно тяжкі покарання, яким піддавалися жінки, були за підозру у зраді свого чоловіка. Кримінальне порушення відносин відданості, любові, поваги розглядалося як особливий ступінь безпутності й аморальності винного [2, 241]. Так, Литовський Статут у розділі “О воровстве всякого рода” мав два артикули (29, 30), які визначали кримінальну відповідальність за перелюбство і за втечу дружини з іншим чоловіком. За ці злочини передбачалась смертна кара, але була можлива альтернатива. Чоловік мав право не дати згоду на страту дружини і розправитися з нею на власний розсуд. Таке ж покарання признавалося за заняття проституцією. Так само каралося звідництво. За такий злочин передбачалися калічницькі покарання, вчинення злочину повторно передбачало смертну кару. Смертній карі підлягала жінка, яка незаконно народила дитину та залишила її у певному місці. Виконання суворого покарання стосовно вагітних жінок відкладалося до того часу, коли народиться дитина. Отже, досить часто смертна кара застосовувалася за злочини, суб’єктом якого могла бути жінка.

Особливе значення для історії кримінального законодавства має Звід законів — “Права, по которым судится малороссийский народ”. У сучасних спеціальних дослідженнях цей зведений закон визнається законодавчим актом високого юридичного рівня, який повно і детально регламентував усі сторони суспільного життя свого часу. Цей зведений закон укладався майже п’ятнадцять років, за наказами

трьох імператорів Росії (з 1728 р. до 1743 р.). За своїм змістом, ступенем суворості санкції норм, які передбачали відповідальність за дії, суб'єктом яких мала бути жінка, тотожні нормам Литовського Статуту. Панування у санкціях калічницьких, тілесних покарань, кваліфікованих страт за злочини проти моральності (як на той час) вже не відповідали настрою правлячих класів. Надто суворі покарання передбачалися за вчинення злочинів проти моральності, сімейно-шлюбних відносин, суб'єктом яких могла бути жінка і чоловік. Розглядуваний Звід законів відтворює ідеї, притаманні кримінальному законодавству з давньоруських часів: ставлення до жінки як до істоти “другорядного порядку”, залежної від чоловіка. До того ж, цей закон визначає порядок, згідно з яким за певні небезпечні дії жінки відповідає чоловік (бо не вчив її своєчасно).

Звід законів передбачав главу, яка регулювала відповідальність за “прелюбодеяние”. Відповідно до Гл. 23, арт. 1, за зраду одружені чоловіки та заміжні жінки підлягали страті — їм мали відтяти голову. Існувала спеціальна норма, яка звільняла жінку від суворого покарання за зраду, позбавляла чоловіка права безкарно її вбивати на місці злочину.

Суворі відповідальність (тілесні покарання) наставала за вчинення жінкою абортів. За вбивство жінкою новонародженої дитини, чаклунство жінку мали спалити на вогнищі, за вбивство чоловіка — закопували живою у землю, звідництво, вчинене вдруге, передбачало також смертну кару. Тож жінка на той час підлягала переважно найсуворішому покаранню — смертній карі.

Кримінальне законодавство XVII століття, зокрема Соборне Уложення 1649 р., відрізнялося суворістю каральної системи. Практика призначення кримінальних покарань передбачала застосування різних видів кваліфікованої смертної кари, калічницьких і болісних тілесних покарань. Особливого переслідуванню піддавалися злочини проти віри, державних інтересів, честі, гідності особистості. Вбивство дружиною свого чоловіка, вбивство незаконнонароджених дітей розглядалися як злочини проти моральності, за які закон карав смертною карою. За державні злочини смертній карі підлягали члени сім'ї лише за умови їхньої причетності до злочину. Практикувалося заслання винних разом з дружинами і дітьми, але лише з міркувань забезпечення для засланих умов родинного життя.

В Уложенні 1649 р. передбачалися прості види смертної кари (повішення) і кваліфіковані (спалювання, заливання горла розплавленим металом), зокрема за вбивство дружиною чоловіка. Закопування людини живою в землю розглядалося серед найбільш жорстоких видів покарань, вони застосовувались лише до жінок, які вбили своїх чоловіків. Винних закопували з руками по плечі в землю. До голів приставляли наглядача, щоб ніхто не давав їм пити, вони помидали на другий або на третій день [4, 42].

Передбачалася смертна кара також за вбивство незаконнонародженої дитини не лише неодружених жінок, але й заміжніх, уточнюючи при цьому обставини, що сприяли вчиненню злочину. Установлюючи за цей злочин санкцію у вигляді смертної кари, законодавець мав намір суворістю покарань залякати своїх громадян. Суворе ставлення до жінки, яке спостерігалось протягом кількох століть, визначалося моделлю особистості злочинця, яку створила церква. Відстоювалася традиційна релігійна теза про існування земної агентури диявола — відьом і чаклунів. Тобто не було таких злочинів, що не приписувалися б інквізицією чаклунам і відьмам (особи жіночої статі), і сотні тисяч невинних жертв загинули на вогнищах. Жорстокі знущання над жертвами і їхніми близькими, психічне і фізичне примушування жертв звинуватити себе чинилися в ім'я церкви і виправдувалися нею протягом понад семи століть.

Тілесні покарання були вже добре відомі за часів Київської Русі. Система тілесних покарань поділялася на дві групи: болісні тілесні покарання (побиття батогами, палицею, канчуком, різками) і калічницькі (таврування, відрізання вуха, носа,

руки або інших органів). Застосування тілесних покарань розглядалися як відплата за вчинений злочин і засіб попередження злочинів. Починаючи лише з першої половини XVIII ст., законодавець дійшов висновку про недоцільність застосування цього виду покарань щодо жінок, враховуючи більш низький ступінь їхньої суспільної небезпеки. Уложення 1845 р. “Про покарання кримінальні та виправні” припинило тілесні покарання щодо всіх жінок лише в 1893 році. Це було значним кроком на шляху гуманізації і пом’якшення системи покарань до цієї категорії засуджених. Тривале існування згаданих покарань пояснювалося легкістю їх виконання, воно не потребувало утримування у в’язниці [5, 76].

Стать, вік, матеріальна неспроможність засудженого, як і низка інших критеріїв, стали підставою для узаконення альтернативних груп покарань. Альтернативні покарання призначалися, коли основне покарання не могло бути застосовано за будь-яких перелічених пом’якшувальних ознак. Скасування тілесних покарань спричинило широке застосування покарань, пов’язаних з ізоляцією засудженого. Всі види покарань передбачали позбавлення всіх станових прав. Уложення 1866 р. поділяло всі покарання на кримінальні (смертна кара, каторжні роботи в копальнях і фортецях, на заводах) та виправні (направлення в арештантську роту, “рабочий дом”, “смирительний дом”, ув’язнення в фортеці, тюрмі, арешт). Кримінальні і виправні покарання значно обмежували окрему думку суду і позитивно впливали на практику призначення покарання, враховуючи індивідуальні риси особистості винного.

До жінок не застосовувалися каторжні роботи на копальнях та у фортецях, як такі, що не відповідали особливостям їхнього фізичного стану. Суспільний стан жінки в царській Росії відбивався і на її статусі у в’язниці: становище жінки було ще більш важким і безправним, ніж стан підданого чоловічої статі. Кримінальне законодавство описуваного періоду жорстоко карало жінку за специфічні жіночі злочини (дітовбивство позашлюбної дитини, аборт, проституція), але злочини чоловіка, спрямовані проти статевої честі жінки, нерідко тягнули за собою знижену репресію. В різних місцях позбавлення волі адміністрація набиралася з числа чоловіків, що створювало сприятливі умови для їхніх статевої посягань на честь засудженої жінки, що обтяжувало її становище.

Отже, злочини, які вчиняли жінки, як правило, розглядалися як порушення моралі, родинно-шлюбних відносин, що освячувалися релігією, а тому завжди вважалися особливо тяжкими і дуже суворо каралися. Лише наприкінці XVIII століття почався процес поступової гуманізації системи покарань щодо жінок як суб’єкта злочину.

Література

1. Бочарніков Д. І. Чи дійсно юридичне право було єдиним інструментом державного управління суспільством в Київській Русі//Право України. – 1997. – № 11. – С. 109–110.
2. Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях. – К., 1894. – С. 284.
3. Древнерусские княжеские Уставы XI–XУвеков/Сост. Я. Н. Щапов. – М., 1976. – С. 239.
4. Евреинов Н. Н. История телесных наказаний в России. – Харьков, 1994. – С. 235.
5. Меркулова В. О. Жінка як суб’єкт кримінальної відповідальності: Монографія. – Вид. 2-е. – Одеса, 2002. – 250 с.

Т. В. Родионова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЖЕНЩИН:
ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

РЕЗЮМЕ

Изучение источников уголовного права свидетельствует, что природные особенности женщин в религиозно-теологических, криминологических концепциях отождествлялись с проявлением злой воли, склонностью женщин к преступлениям и, в итоге, отражались в более суровой законной уголовной ответственности.

Ключевые слова: женская преступность, уголовная ответственность, система наказаний, церковные статуты, брачно-семейные отношения, телесные наказания, женщина-преступница.